

„ЛИТЕРАТУРА И НАРОД“*

Петър Пондев е автор на девет литературно-исторически и критически книги, най-значителните от които са създадени през последните десет години. Това е не само плодотворен за него период, но и истински нов етап в творческото му развитие. През последното десетилетие Пондев доизгради своите концепции върху основните въпроси на литературното развитие, литературните направления и произведения. Мъчителен и противоречив е началният етап на неговото оформяне, съпроводен с продължително и упорито търсене на верния път. Борбата, която критикът води със себе си за преодоляване на сковавашите догми, за избистряне на изследователската си мисъл, за логичност и стройност в изложението си се увенча с успех. Очевиден и неоспорим е напредъкът в творческото развитие на Пондев през втората половина на неговата литературно-критическа дейност. Книгата „Литература и народ“ съдържа избрани творби на автора и естествено — най-значителното, което е създал и което го представя като сериозен литературен работник — борец срещу догматичното и шаблонно мислене в българската литературна наука. Всичко в тази книга говори за по-широк поглед върху изследваните проблеми и за съзнателен стремеж да се анализира литературата не само като една от формите на общественото съзнание, но и като специфична, сложна област на изкуството. Важното тук е да установим доколко е успял авторът на „Литература и народ“ да осъществи този свой несъмнен стремеж, доколко е успял да разкрие литературните процеси именно като литературни, да навлезе в сложната им същност, да разбере и почувствува света на художниците, за които пише.

Сборникът от избрани статии и откъси от книги на Петър Пондев е разделен на две неравностойни части. Първата обхваща обстойни изследвания върху писатели от

новата българска литература: Захари Стоянов, Михалаки Георгиев, Алеко Константинов, Елин Пелин, Йордан Йовков и Чудомир, а втората е посветена на съвременни проблеми. В тази последна част покрай няколко сериозни студии са се промъкнали кратки и незначителни статии като „Над книгата с молив в ръка“, „За художествената разработка на народното творчество“ (твърде общи напътствия към детските писатели), „Белински — наш съвременник“ (статия, писана по случай 150 години от рождението на критика) и пет рецензии върху съвременни книги. Тези материали говорят за отзивчивостта и всестранните интереси на автора към съвременните литературни явления, те са били актуални и необходими за времето, когато са се появили в печата, но тъй като нямат особено трайно литературно значение, не би трябвало да фигурират между избраните творби, още повече, че сборникът е станал прекалено голям по обем (662 стр.).

Статията „Елоха и литературни направления“ е част от раздела под същото заглавие в книгата за Елин Пелин и уместно е сложена първа в сборника, защото съдържа основните позиции на Петър Пондев върху развитието на българската литература от Освобождението до Първата световна война и представлява много подходящ увод към целия материал от първия дял. Тук се разглежда литературата от посочения период като изцяло подчинена на дребнобуржоазните условия в България и на стремежа да се изживее в съкратени срокове това, което другите народи и литератури изживяха за продължителни периоди от време. Това са безспорно най-основните и най-общите черти на следосвободенската епоха на първоначалното натрупване на капитала, за която вече безброй много пъти е писано приблизително едно и също: бързо се развива капитализмът, задълбочават се противоречията между селото и града, между едрите и дребни собственици, засилва се експлоататорската същност на

* Петър Пондев, Литература и народ, Изд. „Български писател“, 1964.

буржоазната държава. . . Анализът, който Петър Пондев прави на тази действителност, е по-задълбочен и съдържа някои нови моменти: интересни детайли около икономическото състояние на страната, свързване на резките преходи и промени в икономическия и духовен живот на народа с критичния дух на литературата, разглеждане на суровата, жестока следосвобожденска действителност и предизвиканото от нея всеобщо разочарование на духовете като основа на всички дребно-буржоазни илюзии на нашата интелигенция. Тези верни, но твърде общи наблюдения върху тогавашния живот не са достатъчни, за да можем да доловим неговия пулс и колорит. Петър Пондев не ни казва много повече за това неспокойно и неопределено време, не ни разяснява с тревогата и вълнението на неговото стремително развитие. На епохата след Освобождението авторът е погледнал като на източник за теоретизации и обобщения, а не като на богат и многостранен живот, създал разнородни литературни явления, оформил личностите на толкова самобитни творци. Наистина главното внимание на критика е съсредоточено не върху атмосферата на времето, а върху характера на литературните направления, върху техните „социални същности“. Различните литературни течения са възприети като израз на дребно-буржоазния нравствен протест на нашата интелигенция до войните. Авторът основателно предупреждава, че ще сгреша всеки, който само поради чуждия им произход ги присъедини към идеологията на буржоазията от онези години. Той е безусловно прав, че нашите значителни писатели от онези епоха, с най-ценното, което са създали, нямат нищо общо с българската буржоазия и нейната реакционна идеология — на това днес никой няма да възрази. Истински новото и ценното в тази статия е антидогматичното становище на автора по отношение на литературните течения през онези период. Той пръв след 9-ти септември даде в тази статия явна и съдържателна характеристика на най-добрата и духовно издигната част от българската интелигенция, изправена на кръстопът още през 90-те години, той формулира ясно и определено, че у българските символисти има силен нравствен протест срещу буржоазното общество. Заслугата на Петър Пондев в този опит да изясни социалната и идейна същност на символизма в българската литература е очевидна. Той е почувствувал и правилно обяснил трагизма на това обречено, нещастно поколение, отвратено от „тоя век на хищно изстребление“, разкъсвано от непреодолими вътрешни противоречия. Тук са вложени ценните мисли на автора за откъсването на символистите от живота

като единствено възможен за тях изход да останат незасегнати от изплувалата гнусна пяна на буржоазното общество. Днес вече всички разбираме това паническо бягство от байганьовщината и развихрените низки страсти като своеобразен бунт, признак на нравствени сили и устои, честен израз на дълбоко отвращение и презрение към буржоазното общество. Но по времето, когато Петър Пондев написа своята книга за Елин Пелин, символизмът и индивидуализмът у нас все още се свързваха изключително с едрата буржоазия и нейната реакционна, шовинистична идеология. Жалко, че обобщаващият характер на статията и нейният специфичен жанр на социално-психологическа характеристика пречат на критика да докаже правилните си позиции с богат художествен материал, с факти от живота и поезията на индивидуалистите и символистите. Тъй като социалните определения и изводи са поднесени наготово, редица важни подробности остават неизяснени като например: в какво се изразява „нравственият протест“ на индивидуалистите и в какво — на символистите, защо от „гледна точка на вътрешната потребност на обществото ни развитие“ символизмът да е случайно явление и може ли да бъде „случайно“ едно литературно течение, което оставя трайни следи в по-нататъшното ни литературно развитие. . . Увлечен от социалогичния разбор, от разкриване „социалните същности“ на теченията през 90-те години и началото на века, Пондев не обяснява кое е онова „тайнствено“ нещо в индивидуализма, което противоречи на реализма в литературата. Статията му е обобщителна, изводна, без претенции за подробен литературни анализи и затова естествено не хвърля никаква светлина върху западните философи и писатели, създатели на упадъчните течения в литературата на своите страни и не свързва тяхното влияние у нас със съответните благоприятни обществени условия. Оскъдният художествен анализ в статията не поставя и не дава отговор на редица интересни проблеми, като например: защо при „индивидуалиста“ Пенчо Славейков намират почва някои от идеите на Нитче, а при „символиста“ Н. Лилиев — философията на Шопенхауер? Как съжителствуват у един и същ поет „нравственият протест“ и „декадентството“, купено откън? . . .

Авторът не обича да се занимава с подробности и нюанси, да човърка и анализира литературните факти и процеси, да прониква в тяхната сложност. Той най-често се задоволява с верния си усет за най-характерното и основното и него изтъква, около него се върти и разсъждава. Така е и в повечето от останалите статии на сборника.

В „Книга за народната съдба“ най-същественото за произведението и автора е разгледано в широко и колоритно платно на доосвободенската революционна епоха. Постигнато е доста много в разкриване вътрешното жизнено и идейно богатство на неповторимите „Записки по българските въстания“ и огромния склад от наблюдения, мисли, общовещки истини, които проникват безсмъртно произведението на Захари Стоянов. Авторът се спуска развълнуван и въодушевен в разнищване идейната и мисловна същност на „най-мъдрата българска книга“. Той стъпва на най-сигурния си терен: философско-историческото изследване и самоуверено следи откритите и честни мисли на Захари Стоянов, които постоянно му дават повод да разсъждава върху съдбата, характера и бъдещето на българския народ. Всестранно е осветена обстановката, в която избухва Априлското въстание, характерът на национално-революционното движение, близките до марксизма разбирания на самоукия овчар за ролята на личността и масите в историята, историческият смисъл на образите и сцените в произведението. Оригинални и интересни са някои от авторските мисли, особено тези, свързани с характера на българина, с неговата наивна доверчивост по отношение на бъдещето. Приносният характер на тази студия се състои в тези сериозни анализи на народната психология и в умното и задълбочено проследяване възгледите на Захари Стоянов. Наистина „Записките“ на Захари Стоянов са удивително богати с мисли върху съдбата на народа и с мъдър житейски опит на обективен и честен участник в описваните революционни събития, но най-удивителен е начинът, по който е разкрито и поднесено на читателя цялото това необхватно жизнено богатство. Непосредствеността и простотата на увлекателния разказ, завладяващото патриотично чувство, яркостта и колорита на образите и сцените, които завинаги се връзват в съзнанието на читателя — до всички тези основни художествени постижения на самоукия Захари Стоянов авторът само се е докоснал. Литературните качества на „Записките“ остават неразкрити, авторът не си е поставил такава задача, но това неизбежно води и до обедняване на идейното им съдържание. Само един подробен анализ на героите и сцените, само едно проникновено навлизане в художествената същност на произведението може пълноценно да разкрие дълбоката му философска основа и емоционалния му заряд. Основната грешка на автора тук е, че не се е отнесъл към произведението на Захари Стоянов като към значително художествено явление в българската литература, като ценна художествена

статейна книга за народната съдба. В тази студия гласът на автора става понякога високопарен и прекалено гръмък, особено когато заговоря за Омир и Стендал и за световното значение на произведението: „Записките“ ни спомнят, че изкуството има своя космогония, която подобно на библийската легенда смята земята и небето за ръкотворни“. . . Неубедително звучат и някои разсъждения около характера на Бенковски, към когото Пондев предявява съвременни изисквания за народен водач и дотолкова се увлича да изтъква „отрицателните“ му черти, че едва ли не го изкарва вреден за въстанието. Тук авторът на статията не е разбрал, че Захари Стоянов е изградил художествения образ на войводата обективно, без пристрастие и „хаплива ирония“, че е оправдал с опиянението и приповдигнатостта на революционния момент неговите диктаторски и парадни склонности. Пондев осъжда Бенковски, загдето урежда театрални процесии и церемонии, вместо да копае окопи и да подготви отбраната на страната, но тогава би трябвало да обвини в същото и целия този опиянен народ, който се вдига на въстание, без да е подготвен за него. Захари Стоянов неведнъж казва, че Бенковски не е нищо друго, освен изразител на масите и плод на времето, че всичко у него е обусловено от момента и необходимо за момента — тази мисъл ни внушава цялостното художествено осъществяване на произведението. А критикът иска да ни внуши обратното: Бенковски не е нужен на това истинско народно движение, защото е „самодържавец“ и „самодържавство се величие“. До тези неверни изводи в статията се е стигнало поради откъсване от конкретната обстановка и от конкретния анализ и навлизане в разсъждения около диктаторството и самоизтъкването на водачите въобще.

Петър Пондев не е успял да навлезе достатъчно и в художествения свят на Алеко Константинов, въпреки че изтъква най-важните литературни качества на фелетоните му. В статията „Бай Ганьо — социален и национален образ“ той открива, че Бай Ганьо е „национално копие на един общ социален тип“ и посочва националните и общочовешките черти на героя, черти, които веднага го навеждат на асоциации с различни образи от световната литература като: Гранде на Балзак, Тартарен на Алфонс Доде, Големанов на Ст. Л. Костов и др. Пондев дотолкова се откъсва от конкретния художествен образ на Бай Ганьо, че стига в разсъжденията си чак до Крюгер — прочутия крал на кибрита и до Хитлер с неговата налудничавя страст да владее и господства. Вместо тези далечни екскурзии из световната история би трябвало да се обясни как е реализи-

рано — с какви средства и начини — това феноменално социално и национално явление, в какво се крие неговата сила, защо и днес този образ е символ и нарицателно име. Авторът не ни убеждава, че в постъпките на героя има „липса на психологическа правдоподобност“ и че тя се дължи на фейлетонния характер на очерците. Още повече се налага въпросът: Защо е безсмъртен и вечен този герой, чинто постъпки са „психологически немотивирани“? Едно основно проучване образа на Бай Ганьо би довело до обратния извод: че всяка негова стъпка напълно отговаря на неговата социална и национална същност, че всичките му постъпки са обусловени от качеството на неговата психика и манталитет. И тук се сблъскваме пак със същата слабост на Петър Пондев: липсата на задълбочен литературен анализ за сметка на обширните и понякога доста абстрактни и досадни разсъждения за и по повод художествените образи и проблеми.

За щастие тази слабост е преодоляна до голяма степен в три студии на автора: „До извора на мъдростта и живата реч на народа“, „Земята и трудът — начало на вдъхновение и сила“ и „Мечтатели за красотата и щастие“, които са посветени на Михалаки Георгиев, Елин Пелин и Йордан Йовков.

Студията за Михалаки Георгиев е най-сериозна и най-добре написаната за сега изследване върху творчеството на този неочетен български писател. Специфичното за творческия натюрел на Михалаки Георгиев е разкрито чрез сполучливи анализи на разказите и повестите му, където винаги се търси осезателното присъствие на автора и се доказва неопровержимата достоверност на жизненото му изображение. Със сигурна ръка са теглени контурите на един портрет — верен и нюансиран, в който е отразена народната мъдрост, нравствената чистота и сърдечността на патриархалния живот. Пред нас е цялостният образ на кроткия благороден човек и на спокойния, съсредоточен разказвач, който в по-късните си творби се превръща в бърлив проповедник и в досаден съчинител. Петър Пондев обича и ценя този писател за неговата близост с народа, разбира особеното, което е присъщо само на неговия реализъм: първичността в творческото възпроизвеждане на живота, контрастното мислене, обосновано от практичната, самородна философия на народа и внимателното, подробно и търпеливо изучаване на действителността, — пеливо онова, което на времето д-р Кръстев нарече „микроскопически реализъм“. Авторът изтъква близостта на Михалаки Георгиев до суровия материал и отбелязва, че „не всичко у него издава майсторство“, но справедливо търси навсякъде отражение

на „чистата“ и „девствена“ народна душа. В това скромно творчество няма големи проблеми, които могат да се свържат със съвременността, няма сложни и остри конфликти, с други думи — няма материал, който да увлече автора във философски размисли. Може би именно затова той е останал близо до писателя и неговите герои, заживял е с идилличния свят на някогашната селска задруга.

Голямата статия „Земята и трудът — начало на вдъхновение и сила“ е принос в твърде обширната критическа литература, посветена на един от най-големите наши белетристи: Елин Пелин. Петър Пондев разглежда Елин Пелин не само като социален изобличител на буржоазното село, а и като тънък познавач на селската душа, като писател, който навсякъде търси духовния образ на човека. Тук е открита една много важна черта на белетриста, която го отличава едва ли не от всички наши писатели: отсъствието на каквото и да е стремеж към поучаване и морализаторство. „Неговите герои са свободни от опека на писателя“ — пише критикът и доказва с анализ на най-значителните му творби колко скъпа е за него обективната жизнена правда. Стремежът на критика е да докаже, че у Елин Пелин мислителят и художникът са абсолютно равностойни. Сама по себе си тази констатация е явна и ценна, но за съжаление не е достатъчно доказана с богат художествен материал и мислителят е значително по-пълно разкрит в статията. Наистина творческата лаборатория на Елин Пелин е твърде сложна и да се проникне дълбоко в нея е изключително трудно.

Като сериозен тълкувател на Елин Пелиновото творчество Петър Пондев има значителни заслуги. Особено верни и сполучливи са паралелите между героите на Елин Пелин и героите на Петко Тодоров и Йордан Йовков. Селянинът у Елин Пелин е винаги трезв, с широко отворен очи за света и хората, а не затворен и съсредоточен в себе си, той е винаги някакъв „смътен“ и неосъзнат революционер и критикът дава ярно обяснение защо е такъв — защото писателят никога „не иска от героите си да бъдат такива, каквито не са“ и защото „духовното страдание у героите на Елин Пелин е винаги социален въпрос“. Верни са наблюденията на Пондев за отношението на писателя към селския труд като към жертвоприношение, за женските образи в творчеството му като Ивка и Пшеничката, в които бушуват примитивни и в същото време високо одухотворени страсти, за проявите на жестокост и безчовечие у някои герои, за моралното обезчествяване на човека, за непосредственото и интимно общуване на белетриста с природата, за характера на

неговия хумор. Авторът е доловил всички нюанси в смеха на Елин Пелин и е посочил навсякъде скрития неизменен човеколюбец, „който с животрептящи си хумор притежава способността да се докосва до всички страни на действителността, за да направи сякаш по-ясен дълбокия и скрит смисъл на живота“. Тук Петър Пондев се замисля за смеха и хумора като израз на мъдрост, за това как се смее българинът и стига до неопровержими истини като тази, „че по смеха можем да съдим със сигурност за богатството на духа“.

В тази статия се срещат уместни и оригинални паралели с български и чужди автори като паралела между Яворовите стихотворения „На нивата“, „Градушка“ и отражението на селския труд в някои от разказите на Елин Пелин.

Белетристичният талант на Елин Пелин е вдъхновил критика да напише някои пасажки възторжено и с приповдигнат тон. В тези случаи личи, че Петър Пондев живее и се вълнува от голямото изкуство на писателя, но не обяснява на какво се дължи изключително силното му въздействие. Когато прави анализ на разказа „Задущница“, който смята за истински шедьовър, авторът на статията е поразен от жизненото пълнокръвие на образите, но не разкрива как се извършва това чудо, как съумява Елин Пелин да превърне литературното си творчество в непресъхващ извор на естетически наслади.

В изследването за Елин Пелин не всичко е написано с чувство и преживяване. Срещат се шаблонни, отдавна известни положения, при това поднесени дълбокомислено и понякога дори с необработен език. Ето такъв един пасаж: „Тази тежка жертвеност на селския труд е свързана с непрекъснатите природни и социални бедствия, които го съпътствуват. Сушата е страшен бич за селянина и неговия труд“. Тук на места дразни откривателският тон на критика при разкриване на отдавна разкрити черти на Елин Пелин като например „умението му да наблюдава и да съди за хората и нещата“. В края на статията Петър Пондев не е могъл да не даде воля на своите мисли за големите истини в живота, но сега разсъжденията му са на място и са интересни, защото са свързани с изкуството на Елин Пелин, от което не може и не бива да се лишава хората в нашия атомен и космичен век.

При разглеждане творчеството на Елин Пелин, както и при всички автори, с които се занимава, Петър Пондев не проследява творческото им развитие, не разграничава периоди, качествени изменения, различни степени в художественото узряване на твореца. Неговият метод е друг. Той пресъхва всичко, което му се струва по-дребно и незначително от художествения мате-

риал, пазн се от фактология и тълкуване на документи и биографични сведения, като се стреми да очертае портрета на писателя, да го тълкува и преценява, да характеризира философските му възгледи. От тази гледна точка той е оригинален и верен на себе си във всички свои статии. Пондев остава винаги верен и на своя основен и най-траен интерес — изучаването на народопсихологията. Всеки автор, всяко произведение е за него интересен източник на сведения за душата и психологията на народа.

„Мечтатели за красота и щастие“ са героите на Йордан Йовков. Като прониква в техния интимен свят, критикът търси на фона на делничната еднообразност и ограниченост значителните и важни мисли на писателя, търси онези черти и качества отлики, които са присъщи на Йовковото отношение към народната душевност. Петър Пондев търси навсякъде йовковското тревожно и състрадателно отношение към човека, разкрива тъжната, често дори трагична орис на Йовковите герои, безграничната мъка, която ги притиска и трескавото вълнение, с което живеят в очакване на красотата и щастieto. С голяма любов пише критикът за тези трагични самотници, които животът грубо отблъсква и оскърбява. „Наистина — пише авторът на статията — героите на Йовков не са борци. Но жизнената правда, която носят в себе си, е толкова сурова и неопровержима, че ни карат да се борим за тях със същата страст, с която те жадуват човешки радости. Тази именно жизнена правда, която Йовков с голяма сила е въплътил в своето творчество, обективно води читателя до изводи, независещи от явно изразената склонност у писателя към морализаторство. Тя обяснява и силата на художественото въздействие, което упражнява върху нас творчеството на Йовков.“

Петър Пондев е разкрил вярно света на писателя чрез света на неговите герои — Лазар Чумака, Вълкадин, Боянов, Серафим, Люцкан, Дафин, Петър Овчарят... доловил е чрез тяхната мъчителна жажда за справедливост силното социално чувство на писателя и неговия собствен копнеж по справедливо разрешаване на всички тревожни въпроси на времето. От друга страна, критикът е разкрил Йордан Йовков не само като мечтател, но и като неубедителен проповедник, обяснил е неговия „нравствен утопизъм“ като явно бягство от социалните поръчения на времето и като израз на дребнобуржоазно съзнание, чуждо на народния живот. Не са премълчани и неуспехите на писателя във всички случаи, когато наивните му проповеди се сблъскат с жизнената правда. В това отношение портретът на Йордан Йовков е не

само верен, но и доста богат и многостранен. В тази сполучлива статия авторът е доказал неоспоримите качества на общия характеристичен рисунк, осъществен с едри, но точни и добре премислени штрихи. Получила се е сбита, синтетична и умна характеристика на Йовковото творчество и особено на неговото идейно съдържание. Тъй като авторът сериозно мисли върху най-важните проблеми, заложили в това творчество, неизбежно стига до редица верни, свои наблюдения. Вярно и оригинално е например убеждението на Пондев, че въпреки основното състрадателно отношение на писателя към света и хората, той е дълбоко враждебен на всяка философия на страданието, на каквато и да е мистическа идеализация на човешкото страдание. Не по-малко ценни и оригинални са разсъжденията на критика по повод човешката самотност и жажда за красота в живота. Безпогрешно е написан пулсът на големия писател и основния двигател в творчеството му: непресъхващата нравствена тревога и загриженост за сърдбата на човека. Понеже се движи винаги по главните контури на портрета, перото на критика не очертава тънкотите, гънките, преливането тоновете и полусенките. Изплъзнали му са се например специфично йовковските художествени похвати при изграждането на образите, особено женските, не са докоснати дори най-външните черти на йовковската идеализация. Статията създава впечатление, че всеки истински белетрист идеализира живота по същия начин като Йовков. Заслугата на Пондев в този очерк се състои главно във високата оценка, която той заслужено дава на един от най-талантливите наши писатели и то в един момент, когато преобладаваше догматичното отношение към неговото творчество. Значителни качества на студията за Йордан Йовков я правят една от необходимите при изучаване творчеството на писателя.

Трудно можем да открием посочените досега качества на критика в неговия очерк „Хумор, роден сред народа“, посветен на видния наш хуморист Чудомир. Тази статия е написана явно набързо и е повърхностно запознаване с хумористичните разкази на писателя, когато Петър Пондев брани от неправилните оценки на някои критици след 9-ти септември. В стремежа си да докаже, че хуморът на Чудомир не е безобиден и лишен от изобличителна сила, той стига в другата крайност: надценява доста тази изобличителна сила. Улчица се дотолкова, че сравнява Чудомир с Яворов по отношение на близостта им с народа. Вместо задълбочен художествен анализ на творчеството на хумориста, Пондев прави отново разрез на епохата на 90-те години и отново говори за героите

на Елин Пелин същите неща, които вече каза в статията за Елин Пелин и отчасти в уводната статия. Напълно е излишен и безсмислен спорът, който критикът горещо води с въображаем противник по въпроса: кой писател ни е по-нужен — сатирикът ли или хумористът? Естествено, че и единият и другият са ни еднакво потребни, важното е да са наистина писатели. Тук, когато се предава съдържанието на фейлетоните на Чудомир, доста се прекалява с термина „народна душевност“, който авторът е обикнал почти толкова, колкото и термина „жизнена правда“.

Втората част на сборника е по обем почти колкото първата, но само единият от очерците за Вапцаров — „Поезия на борбата и вярата“ и статията „За догматизма и за нещо друго“ и „Историческа истина и художествена правда“ заслужават специално внимание, тъй като само те съдържат нови моменти в разбиранията на критика и разкриват други, непосочени досега черти в начина му на писане и преценяване литературните факти и явления. Така например очеркът за Вапцаров открива един темпераментен и възторжен поклонник на Вапцаровата поезия, очарован от нейната красота и покоряваща сила.

Във втората част на сборника литературно-историческият анализ е заменен с живо и пряко реагиране на животрептящите проблеми на съвременността. Петър Пондев не остава безразличен и спокоен пред някои прояви на съвременната ни литература, от която живо се интересува. Той се стреми да бъде актуален и страстен воюва срещу догматизма и схематизма в произведението на младите автори. Проблемите, които го вълнуват така силно, са били наистина най-болезнените и важни за момента, когато са писани повечето от статияте му — преди около десетина години, но днес вече това са разрешени и остарели спорове.

В статията „Историческа истина и художествена правда“, посветена на няколко съвременни исторически романа, се съдържат съществени мисли върху характера на този важен литературен жанр. Критикът изхожда от съвременното състояние на науките и човешкото познание, от изключително високия днешен критерий за научност и достоверност и въз основа на тези нови изисквания коригира досегашните схващания за условията, на които трябва да отговаря историческият роман. „Ето защо — пише Пондев — в историческия роман писателят трябва да бъде нещо повече от учения и нещо повече от вещ изобразител на човешката душевност. Пред своите съвременници той е съдия на човешките и народни дела, в които е скрит уро-

кът на историята“. Критикът апелира за високо чувство на научна отговорност у създателите на съвременните исторически романи, открива техните творчески различия и художествените цели, които преследват. Той проявява висока възискателност за художественост и верен поглед за художествените несъвършенства на разглежданите творби. Пондев прозорливо вижда една реална опасност за съвременните романисти: да изчерпят творческите си замисли като художници и да ги сведат до една най-обща идея за историческия материал, опасността да се превърнат в обикновени разказвачи, да се оставят да ги повлече буйният поток на събитията. В статията няколкократно се подчертава, че писателят трябва винаги да остане проникнателен художествен тълкувател на събитията и никога до не заменя словото на художника с езика на летописеца, да не допуска да се заличи границата между историческата истина и художествената правда. Критикът проявява тук верен усет за грешките и сполуките в съдържанието, в изобразяването на епохите, в спазване логиката на събитията и обяснява при конкретния анализ на съвременните исторически романи защо се случва така, че авторите не винаги могат да отстоят творческите позиции на художника.

В тази статия прави впечатление фактът, че Петър Пондев пише по-аналитично и съсредоточено върху съвременни проблеми и върху съвременни книги, а също така и значително по-темпераментно и полемично. Това е напълно естествено. Ала в една статия, включена в настоящия сборник, тази негова темпераментност е толкова силна и неовладяна, че е погубила чувството му за мярка и обективност. Става дума за статията „За догматизма и нещо друго“, където яростно се отрича книгата на професор Георги Цанев „По пътя на реализма“. Авторът се е напълно увлякъл в немотирирани нападки и е стигнал едва ли не до цялостно отричане възгледите на този наш литературен историк и критик. Статията на Петър Пондев е твърде произволна и субективна, тонът ѝ няма нищо общо със задължителната прецизност и уважение към труда на другите. Още повече, че не става дума за някакъв самозван и случаен литературен работник, а за един от най-заслужилите и ерудирани наши литератори.

Петър Пондев обвинява Георги Цанев главно в догматично мислене и неразбиране художествената същност на литературните произведения. Той не спори научно и аргументирано, не изказва свои доводи, изводи и съображения, а само напада и обвинява. Понякога неговите позиции са съвсем правилни (става дума за наистина догматичното отношение на Георги Цанев

към поезията на Яворов и към поетическото дело на българските символисти), но подходът на Пондев намалява значително стойността дори и на правдивите му констатации. Само критик, незапознат със значителната литературна продукция на Георги Цанев, може с такава лека ръка да захвърли едно научно-критическо дело, богато със знания, мисли, солидна подготовка, разбиране и любов към българската литература. За всичко това свидетелства и развитието във възгледите на Георги Цанев, който напоследък коригира отношението си към редица по-сложни явления от литературното наследство. Петър Пондев обаче не държи сметка за неоспоримите качества на критика и никак не уважава неговата четиридесетгодишна литературна дейност. За необективния характер на статията ще приведем следния пример: Петър Пондев напада Георги Цанев, че е променил периодизацията на българската литература от университетските си лекции. Всъщност периодизацията по книгата „По пътя на реализма“ е същата в основата си, само че не е така раздробена и обхваща по-крупни периоди. Същността не е във факта, че от шест периоди са сведени до три, а в принципа: и в двата случая се изхожда от нашата гражданска и политическа история, която винаги е обуславяла литературното ни развитие. Първата световна война не може да не се вземе за граница между двата основни и най-крупни периода в литературното ни развитие, тъй като всички дълбоки обществено-икономически промени, настъпили след нея, дават своето отражение в литературата, и писателите след войната имат вече съвсем друго светоусещане, друг поглед върху миналите и настоящи събития. Петър Пондев отрича на думи този неоспорим факт, но в своята литературна практика неизбежно говори за „индивидуализма преди и след войната“, за символистите и другите литературни течения „преди и след войната“, защото добре чувства качествена разлика между литературните процеси. Всъщност Петър Пондев не предлага нищо срещу периодизацията на Георги Цанев и доста необедително спори с него, като създава впечатление, че всичко, което критикът е казал за българската литература и нейното развитие, се съдържа единствено в тази периодизация. Петър Пондев отрича яростно някои преобладаващи за сега мнения по въпроси на литературното ни развитие, като ги приписва лично на Георги Цанев. Така например той смята за голяма и непростима грешка на Цанев признаването на критическия реализъм в литературата преди Освобождението. Засага това е преобладаващото становище, широко разпространено и прието от повечето наши съвременни литературни работ-

ници и съвсем не е патент на Георги Цанев. Пондев категорично отрича елементи на критически реализъм във възрожденската ни литература, без да обръща внимание на творчеството на Каравелов и Ботев. Ако правеше своите изводи след конкретен художествен анализ той трудно щеше да докаже тезата си, защото навлизането в художествената тъкан на творби като „Хаджи Ничо“ и „Маминото детенце“ от Любен Каравелов и „В механата“ и „Елегия“ от Хр. Ботев води до противоположна на неговата теза. Още по-абсурдно и неаргументирано звучи твърдението му, че П. Р. Славейков твори само по метода на сантиментализма. Петър Пондев тук не се аргументира достатъчно и не може да ни убеди в правотата на възгледите си главно защото не борави свободно и майсторски с богат и прецизен литературен анализ. Това е основна слабост на критика, която в статията „За догматизма и за нещо друго“ се чувства най-силно. В другите очерци и статии на Пондев тази слабост до голяма степен се компенсира с интересните му разсъждения върху епохите, идейното съдържание на произведенията и философската характеристика на авторите.

Сборникът с избрани статии и очерци на Петър Пондев очертава профила на един оригинален и самобитен литературен историк и критик, който се налага главно с интересните си тълкувания и разсъждения за авторите, за времето, в което творят и

за връзките им със съвременността. Той се стреми винаги да долови най-характерното, да проникне в идейната същност на литературните явления и процеси, да набележи основната тенденция. Затова неговото перо се движи по главните контури, по едрите черти, без да очертава детайлите и нюансите. Пред нас е един изследвач, който повече обобщава и разсъждава, а по-малко анализира и разнища художествената тъкан на произведенията, който повече философствува, а по-малко се вживява в художествения свят на писателите. Тук се крие неговата сила и неговата слабост, защото да откриеш главните черти в профила на един творец или на една епоха не е малко нещо, но в същото време съвсем не е задължително и се налага изискването за по-тънко и проникновено разкриване на сложната гама от чувства, мисли и настроения, за обясняване на художествените похвати и специфични изразни средства, които правят творца неповторим.

Верните идейни и литературни позиции на Петър Пондев, широкият му съвременен поглед върху литературното развитие и умната му, логична мисъл са му завоювали и заслужено място в съвременната литературна критика като ценен тълкувател на някои от най-важните моменти в българската литературна история и в съвременната ни литература.

Елка Константинова

НАСЛЕДСТВО, ЗА КОЕТО ОЩЕ ПОВЕЧЕ ЩЕ СЕ ГОВОРИ

Мисълта, че няма истински литературен историк, който да не е в същото време и критик, не води началото си от вчера и въпреки това много често е пренебрегвана, оставяна в сянка. Това отношение особено е по вкуса на ония, които обичат да се връщат към „вечния“ спор — литературната критика наука ли е, изкуство ли, или тя щастливо обединява тия две духовни човешки дейности. Всъщност литературната история не познава и не признава разделянето на теоретика от историка — става дума за историка-творец и критика-творец — всеки от тях в различни аспекти върши едно и също: естетически преценява произведенията на словесното изкуство; единият борави предимно с произведения от настоящето, другият е ориентиран към миналото. Друг е въпросът доколко и как всеки постига това.

Прекрасен, извънредно полезен пример в това отношение представя литературното наследство на професор д-р Иван Д. Шишманов. Запознавайки се с това наследство,

нашият съвременник навлиза в един идеен свят, дето истинското служене на науката по необикновен начин се съчетава с активна обществена дейност — втората е основа за правилното протичане на първата. Иван Шишманов еднакво е оригинален и значим и като изследвач на Възраждането, и като фолклорист, и като историк на западноевропейските литератури, и като критик. Може би за това спомага обстоятелството, че у него натрупването на разностранни и богати знания става върху основата на самобитен, роден талант на литератор. Ето защо издаването на литературно-критичен очерк за тоя наш голям учен в „Български писател“ трябва да се отбележи като твърде навременно и полезно.¹

Автор на очерка е Георги Димов. Това е неговата втора работа, посветена на Шишманов. Още през 1956 г. издателството

¹ Г. Димов, Иван Шишманов. Литературно-критически очерк. Български писател, редактор Борис Делчев, 1964 г.